

Лора ДОНЧЕВА, Анка ИГНАТОВА (ВТУ „Св. св. Кирил и Методий”)
Lora DONCHEVA, Anka IGNATOVA (“St Cyril and St Methodius” University of Veliko
Tarnovo, Bulgaria)

ОСНОВНИ АСПЕКТИ НА ВЪПРОСА ЗА ОРГАНИЗИРАНЕ НА ОХРАНАТА НА ЗАПАДНАТА ГРАНИЦА ПРЕЗ ПЪРВИТЕ ГОДИНИ НА БЪЛГАРО-ЮГОСЛАВСКАТА КРИЗА ОТ КРАЯ НА 40-ТЕ – НАЧАЛОТО НА 50-ТЕ ГОДИНИ НА ХХ ВЕК

BASIC ASPECTS OF THE PROBLEM OF THE ORGANIZATION OF THE STATE BORDER GUARD DURING THE FIRST YEARS OF THE BULGARIAN-YUGOSLAVIAN CRISIS OF THE END OF THE 40s AND THE BEGINNING OF THE 50s OF THE 20th CENTURY

The aim of this paper is to reveal the actual situation on the Bulgarian-Yugoslavian border during the specified period of time, on the basis of documents of the Border Security Force kept in the **State Military Historical Archives in Veliko Tarnovo**. In the text, the answers of some questions are sought concerning: the activities for the organization of the state border guard during the first years of the Bulgarian-Yugoslavian crisis which spanned from 1948 till 1953; the means of cooperation between the Border Security Force, the People’s Militia and the Committee for State Security; the intensity of the breaches of the state border. The research is an attempt to throw more light on the problem of the connection between the specific character of the state-political regime established in the country, the interstate crisis and the escalation of tension on the west Bulgarian border.

Keywords: Bulgarian-Yugoslavian border, Border Security Force, People’s Militia, Committee for State Security.

Въпросите, свързани с положението на западната ни граница в края на 40-те – средата на 50-те години на ХХ в. все още не са цялостно изяснени в историческата литература. Настоящото научно съобщение има за цел разкриване дейността по организацията на охраната на границата през първите години на българо-югославската криза, обхващаща времето от 1948 до 1953 г., въз основа на архивните документи на Гранични войски (ГВ), съхранявани в Държавния военноисторически архив (ДВИА) – Велико Търново.

През първите години след Втората световна война българо-югославските отношения се осъществяват на основата на разбирателство и добросъседство. В опитите да се изведе България от международната изолация отечественофронтовската власт осъществява политика на сближение с Югославия. Добрият тон в отношенията между двете страни се определя от сходните позиции в линията на изграждане на политическа система на „народна демокрация”, следвана от управляващите Българска работническа партия (комунисти) (БРП(к) и Югославска комунистическа партия (ЮКП). Българо-югославското сближение е белязано от събития като разговорите, свързани с идеята за създаване на Южнославянска федерация и подписването на Договор за дружба, сътрудничество и взаимопомощ през ноември 1947 г. Поддържането на обявените

още в програмата на правителството от 17 септември 1944 г. „най-тесни приятелски връзки с нова Югославия” (Христоматия 1992: 12) е съпроводено и с действия, противоречащи на българските национални интереси. Сред тях се открояват упражняваният административен натиск върху населението в Пиринския край, за да се самоопредели като „македонско” по време на проведената през декември 1946 г. акция по демографско преброяване, както и въвеждането на „културната автономия” през 1947–1948 г., свързана с принудителното изучаване на македонски език и македонска история от населението в Пиринска Македония.

През 1948 г. настъпва поврат в българо-югославските отношения. В условията на разгръщане на народнодемократичния експеримент се задълбочават идейните различия между Сталин и Тито по въпросите за възможността всяка страна да върви към изграждане на социализъм по собствен, национално-специфичен път, различен от съветския. Разногласията между двамата комунистически лидери в известен смисъл са проекция и на бързо растящата популярност на Тито в международен план в края на Втората световна война, понеже тя би могла да бъде основа за конкуриране на водещата позиция на Сталин в международното комунистическо движение.

След Полското съвещание на деветте работнически и комунистически партии в Европа през септември 1947 г., на което се вземат решения за ускоряване на процесите в източноевропейските страни в посока към налагане на съветския държавно-политически модел, конфликтът между Тито и Сталин се задълбочава. Разврзката настъпва на Юнското съвещание на Комининформбюро в Букурещ през 1948 г., когато ЮКП е изключена от организацията. Тези събития се оказват решаващи за развитието не само на контактите между ЮКП и БРП(к), но и за отношенията между България и Югославия. На 1 ноември 1949 г. България денонсира Договора за дружба, сътрудничество и взаимопомощ, подписан на 27 ноември 1947 г.

През юли 1948 г. се провежда XVI пленум на ЦК на БРП(к), в резолюцията на който се подчертава, че вземайки повод от критиката, направена от съвещанието на Коминформбюро срещу „антимарксистките и антисъветски позиции на ръководството на ЮКП по редица основни въпроси на вътрешната и външната политика”, пленумът прави констатацията, че за БРП(к) „ръководната роля на СССР и ВКП(б) в борбата против фашизма, за мир, демокрация и социализъм е била винаги безспорна истина” (Борби... 2001: 4). В частта от резолюцията на XVI пленум, отнасяща се до положението в Пиринския край, категорично се заявява, че се осъжда „антимарксистката и тяснонационалистическа политика на югославските ръководители и ръководителите на македонската компартия, която раздухва вражда към българския народ и налива вода във воденицата на империалистите”. Пленумът постановява „да не се допускат в бъдеще никакви нарушения на суверенитета на българската държава в Пиринския край; да се преустанови всякакво безконтролно минаване на границата от Народната република Македония в Пиринския край и обратно; да се тури край на враждебната агитация на разните емисари (учители, книжари и пр.) и да се премахне практиката на принудително изучаване на официалния македонски език от чиновниците, принудителното абони-

ране на населението за македонски вестници и пр. в Пиринския край” (Македонският въпрос... 2004: 367–368).

Ясно заявената подкрепа на отстояваната от Съветския съюз позиция във възникналия съветско-югославски конфликт определя и влошаването на отношенията между България и Югославия. Как се отразява настъпилата промяна върху организацията на охраната на българо-югославската граница?

В обзорния „Доклад за гранично-бойната дейност на Граничните войски през 1948 г.” ясно се разграничават два етапа в развитието на обстановката по западната граница. Първият, до резолюцията на Коминформбюро, се характеризира с „прояви на разбирателство и сътрудничество” и извършените нарушения през него са свързани основно с роднински срещи и гостувания. Промяната в обстановката на границата през втория период се характеризира с редица нови моменти. Те се проявяват в замяна на старите граничари, които са работили с българските „в дух на разбирателство и взаимопомощ”, с нови „предани и верни на Титовата клика великосръбски шовинисти”, както и със съсредоточаване на значителни войскови части и провеждане на бойни учения в близост до границата. В доклада се прави констатацията, че променената ситуация води до засилване опитите за бягство сред реакционните и реставраторски сили в страната. Като най-важни оперативни направления на западната граница се очертават Бреговското и Драгоманското¹.

По-детайлна картина на ситуацията през 1948 г. се дава в „Доклад за служебно-бойната дейност през 1948 г. на поделение „Пирин”. В него като главни оперативни направления в условията на влошените двустранни отношения, през които се насочват преминаващите от и за България, са посочени: Видинското (Кула-Брегово); Драгоманското (Цариброд) и Кюстендилското (Босилеград). Взетите мерки за осигуряване на тези направления се свеждат до: изпращане на 30 души граничари от 1-ва маневрена рота с един взводен командир в Брегово; 20 души от същата рота с един подофицер – на спирка Калотино (Годечко); дооформяне на групите за съдействие при Съюза на бойците против фашизма (СБПФ) и тяхното активизиране; постигане пълно „сработване” с органите на Народната милиция (НМ) и Държавна сигурност (ДС) (изработване на съвместни планове за охрана на границата). Посочва се, че задържаните нарушители през годината са 282, от които 175 при опит за влизане в страната, а 107 при опит за излизане от нея. От заловените нарушители само 21 са контрабандисти, а останалите са политически лица (една част, бягащи от Югославия, а друга – „фашисти-опозиционери”, опитващи се да напуснат страната). Обръща се внимание върху обстоятелството, че някои от заловените югославски поданици са изпратени със специални задачи от Управление за държавна сигурност (УДБ) на Югославия, а след излизане на резолюцията на Коминформбюро югославската гранична охрана е организирана мрежа от двувластници за прехвърляне на пропагандни материали в нашите крайгранични села, която е своевременно разкрита. Посочени са като задържани „престъпни елементи” 23 лица, предимно криминални престъпници, и 15 войници-граничари. Подчертава се, че е важно с оглед възпитателната функция, Областният военен съд да произнася своевременно, в рамките на една-две седмици, присъдите на такива граничари. Според до-

клада задържаните нарушители на граничния ред за периода са 1049 лица, като почти всички са обвинени за влизане в граничната зона без да имат издадени необходимите открити листове.

В направените в доклада изводи като причини за нарушенията на държавната граница се посочват, на първо място, непопълненият команден кадър в граничните подразделения и недостатъчната все още работа с местното население и групите при СБПФ. Като слабост в охраната на границата се преценяват големите разстояния между отделните постове, което е пречка в уплътняването на границата. В тази връзка се подчертава необходимостта от увеличаване броя на граничните застави. Отбелязва се, че не е правено инженерно-техническо укрепване на границата².

Влошаването на българо-югославските отношения извежда по необходимост ясното поставяне на въпросите, които трябва да бъдат решени, за да се осигури надеждна охрана на западната граница. Един от важните проблеми, който стои с особена острота през първите години на кризата, се отнася до **увеличаването на числения състав на Гранични войски съобразно променената обстановка на западната граница**. Според доклад на ген. майор Йонко Панов, пом. министър на вътрешните работи, до министър Антон Югов към 1 декември 1948 г. офицерският състав в ГВ представлява едва 59% от предвидения щат, т.е. вместо 922 броят на офицерите през 1948 г. е 532. От тях 140 са изпратени за обучение на младите войници в 12-те учебни дружини, 18 – във военно-учебните заведения в СССР и 5 – да следват в наши военни учебни заведения. Така остават реално назначени 369 офицери. На базата на изнесените факти се констатира, че по този начин „охраната на държавните граници извънредно много се затруднява, отслабва и влошава”. В частност се подчертава, че на югославската граница, където статутът на заставите е повдигнат от трета на първа категория „няма нито един офицер на застава. Без командири са и много от граничните участъци и сектори”.

Според Й. Панов така създалото се положение на границата (както и задържането на войниците от набор 1926 г. с 6 месеца повече) „вдъхва сериозни опасения за състоянието на охраната на границите”. Той настоява да се постави въпросът пред правителството и да се вземе решение от изпратените на стаж във войската уредник-школници от набор 1927 г. да бъдат отделени и изпратени в ГВ поне още 60 души; от уредник-школниците от набор 1926 г., които ще бъдат оставени във войската, да се предадат на ГВ най-малко 20% и да се направят постъпки пред правителството на СССР да бъдат приети 30 души наши войници-граничари със средно образование в съветските гранични школи. Запазени са документи, подписани от А. Югов, с които се придвижва този въпрос съответно до Секретариата на ЦК на БРП(к) и министъра на народната отбрана³.

Променя ли се ситуацията по отношение попълването на състава на Гранични войски и в частност на западната граница през 1949 г.? В доклад, подготвен в резултат на обследване на състоянието на охрана на държавните граници от 22 юни 1949 г. от командира на ГВ ген. Панов, се прави констатацията, че тя „не е на нужната висота, каквато се изисква от сегашното вътрешно и външно положение на страната”. Като причини са посочени непопълненият офицерски и подофицерски кадър за всички граници;

широките участъци, дадени за охрана на поделенията и ограниченият личен състав за западната граница; както и малката дълбочина на граничната зона. В приложена таблица са изложени данните за полагащите се по щат офицерски и подофицерски кадри и наличните към момента. Според тях най-голям щат и наличен офицерски състав има осигурен за южната и югоизточната граница. Най-малък е предвиден за черноморската – 68 офицери, след това за дунавската и добруджанската граница – 78 офицери. За западната граница са предвидени 93 офицери, но налице са 47, при което се явява недостиг от 46. По отношение на подофицерите – от предвидените по щат 241 налице са 99, а не достигат 142 (за сравнение с южната граница: офицери по щат – 211, налице – 118, недостигащи – 93; подофицери по щат – 475, налице – 193, недостигащи – 282). Посочва се, че този „грамаден недостиг“ на строеви офицери се отразява „крайно зле“, както върху „боевата и учебна подготовка на поделенията, тъй и върху доброто охранение на границата“. На базата на изложените факти се апелира към министъра да постави „срочно на оценка и обсъждане пред отговорно място“ въпроса за попълване на Гранични войски с офицерски кадър, като се направят постъпки пред МНО за отделяне от офицерския кадър „подходящи офицери за ГВ и ги преведе в най-скоро време на служба в същите за попълване на посочения недостиг“. Като самостоятелна част в доклада се извежда положението по западната граница. Посочва се, че след влошаването на отношенията с Югославия западната граница „започва бързо да се активизира и да добива все по-голямо оперативно значение“. Определя се като най-активната ни граница, тъй като към нея се насочва „по-голямата част от враговете на народа ни и вероятно вече американското и английско разузнаване“. Изказва се предположението, че „в скоро време и по тази граница ще се явят диверсионни и разбойнически банди, сформирани от забягнали врагове-фашисти и реакционери и изпращани от титовите агенти“.

В доклада се посочва като недостатъчно направеното през август 1948 г. прекаатегоризиране на заставите от III в I категория (с което съставът на заставите от 15 става на 32 души), както и увеличението на броя на заставите през 1949 г. с още 4, тъй като тези мерки не са достатъчни за „достигане на онази плътност на физическото охраняване, която да даде добра сигурност“ за защита на границата. Към момента на написване на доклада, плътността на охраната на западната граница (540 км. по граничната бразда) е 2,2 човека на километър, която при силно пресечения планински район се оценява като крайно недостатъчна. Счита се, че се налага да бъде увеличена, приближавайки се до тази по гръцката граница, която е 4,2 човека на километър. Плътността на охрана, сравнена с тази от югославска страна, е 1:3 в полза на югославяните. Отчита се голямата дължина на охраняваните участъци (80–114 км) и невъзможността да се контролира службата по охраната, поради което се предлага да се създадат поне още 2 гранични участъка (единият да включва по 1/3 от 1 и 2 гранични участъци, а другият съответно по 1/3 от 3 и 4 граничен участък). Определя се като необходимо създаване на два щаба (с оглед по-доброто оперативно ръководство по охрана на границата), единият северно от Балкана, а другият южно от него.

На базата на изложените съображения се правят следните предложения: да се формира един щаб на граничен сектор със седалище Белоградчик; да се създадат още два гранични участъка – единият да поеме охраната от вр. Връшка чука до вр. Граша (прохода Св. Никола) с щаб в с. Салаш, Белоградчишко, и другият от р. Ерма до 2 гранична застава от 4 участък вкл., с щаб в с. Бохова, Трънско (като щабът на 4 граничен участък се измести в Кюстендил, включвайки 1 застава от сегашния 5 граничен участък); да се увеличи броят на заставите от 36 на 54 (т.е. с 18), като така на застава ще се пада фронт от 10 км и ще има плътност 3,2 човека на 1 км, т.е. с 1 човек по-малко на километър отколкото на гръцката граница.

Предвидените промени изискват увеличение на войнишкия състав с 486 човека, на подофицерския със 72, а на офицерския с 18. В окончателен вид разпределението на увеличениния числен състав е следното: за щаба на сектора – 30 офицери, 29 подофицери, 149 войници, 18 чиновника; за двата щаба на участъците – 14 офицери, 22 подофицери, 38 войници, 6 чиновника; за 18 линейни застави – 18 офицери, 72 подофицери, 486 войници; или общо 62 офицери, 123 подофицери, 673 войника и 24 чиновника. Посочва се, че прехвърлените войници от войската ще трябва да бъдат подбрани както в политическо, така и в строево отношение, „за да не се повтаря миналогодишното попълване, при което бяха изпратени неподходящи войници, някои от които дошли на границата, избягаха в чужда територия и с това опетниха и изложиха, както доброто име на войската, тъй и на народната ни власт”.

По отношение на дълбочината на граничната зона от 10 км се посочва, че във връзка със съществуващото оживление поради намиращите се до границата градове, се „създават добри условия за лесно нарушение и преминаване през границата”. По тази причина „напоследък по-голямата част от народните врагове, стремящи се да напуснат страната, се насочват към нея”. Прави се предложение за увеличаване на граничната зона на 15 км като препятствие при опитите за нарушение на границата. За по-добрата охрана на границата и по-голямата оперативност в работата на ГВ се иска разкриване на телефонни или телеграфни линии във всички селища, намиращи се в граничната зона⁴.

Проблемите за попълване на личния състав на ГВ и за увеличаване дълбочината на граничната зона с оглед по-добрата охрана на западната граница се излагат и в доклад на ген. Й. Панов от 15 юли 1949 г.⁵ В друг доклад от 6 септември 1949 г. командирът на ГВ ген. Й. Панов отново разглежда въпроса за попълване на състава на поверените му войски със строеви офицери. Настойчивостта, с която поставя за пореден път този проблем, се основава на твърдението, че ГВ „стоят непопълнени със строеви офицери на повече от 40%”, което „се отразява извънредно зле върху охраната на границите и особено на западната и южната, където положението се усложнява всеки ден”. В доклада се подчертава, че нееднократно е отправяно искане към МНО за попълване на офицерския състав, но към „сериозно разрешение на този въпрос и досега не се пристъпва”. Посочва се, че към конкретния момент от 69-и випуск на НВУ „В. Левски” вместо 30 души подпоручици са определени само 20 – общо за Вътрешни и Гранични войски⁶.

На 27 септември 1949 г. отново се поставят въпросите, свързани с предприемането на необходимите мерки за подобряване охраната на западната граница (попълване състава на ГВ, промяна в разположението на щабове, заставите и участъците по западната граница, промяна в плътността по осигуряване на границата с граничари и т.н.), тъй като „към нея се насочва за бягство голяма част от вътрешните врагове на народа ни, а от Югославия – сдруженото англо-американско и югославско разузнаване, което от ден на ден все по-често започва да извършва провокации по границата, да прехвърля свои агенти и да прави опити за насаждане на своя агентура на наша територия, между крайграничното население”⁷⁷. На 25 ноември 1949 г. се отправя предложение до ПБ на ЦК на БКП, съобразно нуждите за защита на границите да се създаде Народно гранично военно училище с две роти курсисти и един взвод за подготовка на офицери от войските на МВР⁸.

Друг важен въпрос, от който до голяма степен зависи добрата организация на охраната на западната граница, е осъществяването на съвместна дейност между Гранични войски и органите на Държавна сигурност и Народната милиция в граничните райони. Една от формите на обединените им усилия е организирането на общи срещи с цел координиране на действията. В изпълнение на Заповед № 152-П от 14 октомври 1948 г. на ген. Й. Панов на 22 октомври във Видин се провежда среща, в която участват околийските началници на Народната милиция, началниците на ДС от Михайловград, Берковица, Белоградчик, Кула и Видин и командирите на граничните участъци от подразделенията „Тимок” и „Три уши”. Подробна информация за проведените разговори се съдържа в доклад на началниците на сектори на НМ и ДС и пом.-командира на подразделенията „Пирин” от 25 октомври 1948 г.

С оглед пресичане възможностите за по-нататъшно преминаване на границата от враждебни и други елементи в Югославия се предлагат следните мерки: засилване съществуващите милиционерски участъци в крайграничните райони от р. Тимок до гр. Берковица (устието на р. Тимок до вр. Ком), като „се подменят не добре подготвените политически и професионално милиционери и се увеличи техният числен състав”; откриване нови подучастъци (с. Косово – 3 милиционери, с. Чупрене – 6 милиционери; като се закрие подучастъка в с. Лопушна и се премести в с. Говежда – 5 милиционери); проверяване състава на съществуващите групи за съдействие при СБПФ с оглед да „се заличат нездравите политически елементи и привлекат нови, здрави членове”; организиране негласен контрол на гарите Бойчиновци, Михайловград, Берковица, Медковец, Брусарци и др. и по автобусните линии в района „с цел да се наблюдават съмнителни лица, придвижващи се с рейсови и частни коли, файтони и други превозни средства”; подсилване Бреговската застава с един взвод граничари и един взводен командир; „да се настоя пред прокурорския надзор да приложи незабавно закона за конфискация на нелегално миналите граница лица, което ще окаже своето ефикасно въздействие”; „да се издаде заповед за незабавното интерниране на предложените от ДС лица, близки на избягалите зад граница”; да се постави въпросът пред Министерския съвет „за изселване на семействата на избягалите в Югославия във вътрешността на страната”; да се нареди до околийските управления на НМ в страната „да се прояви строга бдителност

при даването на откритите листове за пътуване в района на граничната зона”; „да се изтеглят от Видинския затвор всички опасни политически и криминални престъпници в други затвори във вътрешността на страната”. Констатирани са известни слабости в сътрудничеството между ГВ, ДС и НМ, за което се дава „указание, за да се ликвидира с тях и осъществи действително братско другарско сътрудничество във взаимодействията”. Поставя се като задача да се засили агентурата по линия на всички служби „в смисъл нейната целеустремителност във връзка с опитите за преминаване на границата, като особено се наблегне на нейното идейно-политическо възпитание и ръководство”⁹.

На 27 октомври 1948 г. в гр. Видин се провежда съвещание на ръководствата на ДС във Враца, Белоградчик, Кула и Видин, началниците на униформената милиция и секретарите на околийските партийни комитети на същите градове. На това съвещание от София присъстват Георги Ганев и Нинко Стефанов. Не участват представители на Граничните войски. Обсъждат се въпросите по положението по границата и зачестилите бягства в Югославия. Изнасят се данни за осъществени през септември – началото на октомври бягства на 49 души: от Видинска околия – 36; от Кула – 12; Берковица – 1. Избягалите се характеризират като николапетковисти, бивши полицаи, жандармеристи, осъдени от Народния съд, които са били освободени. Бягствата са определени като организирани, а не случайни. Коментират се разпространяваните в района слухове за подготвяни в специални лагери на територията на Югославия войскове части, които през пролетта ще нападнат страната и ще бъдат подпомогнати от англо-американците. Отчита се като недостатъчна дейността по пресичане разпространението на тази вражеска пропаганда, както и факта, че „координацията в работата по охраната на границата между органите на милицията, пограничните войски и партийните организации особено в Кулска околия не е била достатъчна, което е пречило на добрата охрана на границата”. Преценява се като недостатъчна от гледна точка на числеността пограничната войска, както и милицията. Счита се, че не е на нужната висота бдителността, както в партията, така и сред населението. Посочва се като необходимост осигуряването на пълно единодействие между ГВ, НМ, ДС и партийните комитети, за да се гарантира сигурността по границата¹⁰.

Сред архивните документи е запазен доклад на Г. Ганев (главен инспектор-ръководител при Дирекция „Държавна сигурност”) за проведената във Видин среща на 27 октомври, който е изпратен до помощник-министъра, отговарящ за ДС. В него се излагат вече посочените разисквания и наблюдения. Като нов момент може да се отбележи по-подробното описание на границата в трите околии и заключението, което прави, че „всички географски условия благоприятстват нелегалното преминаване на границата”. Посочва се, че успехът при залавянето на 57 души се дължи не на факта, че границата е охранявана, а защото ДС е имала предварителни данни и е взела съответни мерки за предотвратяване на бягствата. Според Г. Ганев настроението сред населението в пограничните села „не е много в полза на отечественофронтовската власт”, а при това в трите околии има и около 600–700 двувластници, което определя като добри условия за разпространение на „най-фантастични слухове”. Изказва се опасението, че „тази част от границата ще привлече вражеските елементи не само от близките околии на гранич-

ния сектор, а и от по-далечни населени места на страната”. Като непосредствени мерки се посочват: укрепването на апарата на ДС в „заstraшените околии”; разширяването на „мрежата на информаторския апарат, особено по селата, като за тази цел се използват всички материали, попадащи ни при арестите и следствията на заловените бегълци”; „широко да се използват агентите-маршрутници. Добре легендарни агенти, имащи доверие сред опозиционно настроените граждани и селяни, могат да се използват за разубеждаване от опити за бягство „като вредно за делото”; да се осигури дейно сътрудничество между органите на ДС, НМ и ГВ от различните околии и др.¹¹

На основата на проведеното съвещание във Видин и доклада на Г. Ганев Й. Панов информира на 2 декември 1948 г. министъра на вътрешните работи А. Югов за взетите или въведени в ход мерки по прекратяване бягствата в Югославия в района на Врачанския сектор. Освен представените по-горе мерки Й. Панов препоръчва и следните: да се създаде телефонна връзка между заставите и граничните участъци на западната граница, каквато към този момент няма (да се осигури 3м/м поцинкована жица за тази цел); поради обстоятелството, че „околийските управления на милицията, ДС и граничните поделения в граничните околии Берковица, Михайловград, Белоградчик, Кула и Видин не разполагат с превозни средства, необходимо е да се дадат на тези околии по една разузнавателна кола „Газ 67”, а на 1 и 2 гранични участъци – по една тон и половина товарна кола за по-голяма маневреност”; по линия на партията да се засили работата по възпитанието на населението към бдителност, да се разобличават бегълците и техните помагачи, да се води постоянна борба срещу зловредните слухове¹².

Следващата стъпка в решаването на важния въпрос за координиране на действията между ГВ, ДС и НМ в граничната зона е направена на 8 март 1949 г. с издаването на Инструкция за взаимоотношенията между органите на Граничните войски, ДС и Народната милиция в граничната зона. С оглед изглаждане на недоразуменията между органите на ГВ и ДС се подчертава, че трябва да се ликвидира със схващането, че „ГВ не трябва да се занимават с агентурно разузнаване изобщо” (посочва се, че ГВ водят самостоятелно разузнаване в граничната зона и на дълбочина 25 км. в „противната” страна), както и с разбирането, че разузнаването на ГВ може да се справи „със задачите на общодържавното разузнаване и следователно, органите на ДС „нямат работа в граничната зона”. Ясно се посочва, че на ГВ, които са представени не само от разузнавателните си органи, а представляват „войски, поставени на бойна нога да пазят с оръжие неприкосновеността на държавните граници и реда в граничната зона”, трябва да „се признава известно старшинство – по отношение на всички останали органи на държавната власт в граничната зона”. На основата на това разбиране се утвърждава принципното положение, че действия, свързани с охрана на границата, преследване на бандити, диверсанти и терористи, командването на военните действия се възлага на органите на ГВ, а „органите на ДС и Народната милиция оказват на тях органи пълно съдействие”. Подчертава се, че не могат да бъдат извършвани арести и обиски от страна на ДС и НМ без „да са съгласувани с органите на ГВ”. Като старши оперативен работник в граничната зона се счита командирът на граничния сектор, който обаче „няма право да се меси в работата на органите на ДС и НМ, които са подчинени на своите по-горни

началници, а не нему”. Това старшинство на командира на граничния сектор се отнася до правото да разрешава възникнали спорове между оперативните работници на ГВ и ДС при провеждане на арести в граничната зона и вербуване на агенти. Посочва се като необходимост при извършване на арест от някоя от трите служби, предварително да се вземе съгласието на другите. Поради явните недоразумения между службите по повод вербуването на агенти се подчертава, че трябва „да се счита за престъпление към интересите на страната всяка проява на егоистично задържане на един агент от едната служба, когато същият би могло да бъде използван по-резултатно от другата служба”. С Инструкцията се задължават органите на ДС и НМ, когато получат сведения, отнасящи се до охраната на границата, незабавно да ги съобщават в Щаба на ГВ, както и ГВ, когато задържат нарушители, възможно най-бързо (но не по-късно от пет дни след задържането) да ги предадат на органите на ДС. Според Инструкцията предаването на заловените нарушители на границата на ДС става с протокол, съставен в два екземпляра – единият се прилага към следственото дело, а другият остава в щаба на граничното поделение, което предава нарушителя¹³.

В доклад на Й. Панов за състоянието и дейността на ГВ, ДС и НМ (за всички граници) от 6 юни 1949 г. за западната граница отново са направени познатите констатации: недостатъчен числен състав на ГВ; крайно недостатъчни превозни средства, за да се осигури по-голяма оперативност в работата на ГВ; лоши и крайно недостатъчни телефонни линии в граничната зона. Посочва се, че повечето от държавните чиновници в граничната зона са неблагонадеждни (особено в Годечка, Трънска и Кюстендилска околии), а двувластниците минават по самата гранична пътека и почти не се контролира тяхното движение. Направени са следните препоръки по организацията и дейността на ГВ: създаване на нови застави; 1-2 нови гранични участъци; създаване на още един щаб на сектор, който да поеме половината от участъците, охраняващи западната граница; „срочно” попълване щата на ГВ, като недостигът се поиска от МНО; отпускане „срочно” жици, стълбове и други материали за построяване на нови преки линии до всички застави; заловените нарушители на границата да се разпитват в най-близкото гранично или милиционерско поделение, за да не се прекарват нарушителите през цялата околия, което „дава лошо политическо отражение”; групите за съдействие да бъдат разпределени между ГВ и НМ, „според това кой може по-добре да ги ръководи и използва”; на важните съобщителни пътища да се поставят постоянни гранични постове. В направените препоръки по дейността на ДС се предвижда преустановяване изтеглянето на добри оперативни работници от граничните околии и попълване с необходимите кадри на определени места в пограничните околии, а по линията на НМ – откриване на нови милиционерски подучастъци, увеличаване щата на милиционерите в някои населени места¹⁴.

Щрих към положението на западната граница през първите години от кризата представлява един доклад на пълномощника на МВР Радко Миланов, началник отделение МВР – Враца Стоян Илиев и пълномощник на поделение „Ерма” майор Петър Николов (след 4 май 1949 г.) относно извършеното от тях проучване на обстановката по границата от устието на р. Тимок до вр. Ком. Сред констатираните слабости, които

трябва да бъдат преодоленни, се посочват: необходимостта от повишаване плътността на охрана на границата (като пример се посочва, че срещу поделение „Явор“ от поделение „Гунджа“, което охранява 17-километрова гранична линия с числен състав 25 войници и 1 уредник, от югославска страна на границата има 67 войници, 4 подофицери и 1 офицер, разпределени в 4 пункта или приблизително съотношението между югославските и българските граничари е 3:1); ниското ниво в състоянието на агентурния апарат, което се „явява сериозна спънка за разкриването на вражеските опити за преминаване на границата и парализиране дейността на чуждата агентура, която напоследък особено е засилена в пограничната зона“; бдителността и контрола на движението вътре и вън от граничната зона се оценяват като слаби. Набелязват се мерки за преодоляването им¹⁵.

Напрежението по западната граница е съпътствано с **активизиране усилията не само на ГВ, но и на ДС и НМ за своевременно задържане на нарушители**. В донесение на командира на поделение „Ерма“ се посочва, че на 4 юли 1949 г. НМ и ДС в района на гр. Трън и с. Годеч са извършили арести в граничната зона на „отявлени реакционери“ – 40 души в Годечка околия и 60 души в Трънска околия¹⁶. С оглед на установяване на ефективен контрол на границата ген.-майор Панов изпраща лично писмо до командира на I граничен сектор, в което визира определени мерки за засилване „бдителността и контрола по границата и граничната зона“, както и подобряване на нейната охрана. Преди всичко се поставя въпросът за организиране на информационен и агентурен апарат във всички селища, влизащи в граничната зона, за да се „следи за проявите и движението на местното население“, както и да се поставят под наблюдение всички подстъпи от вътрешността към границата. Обръща се особено внимание на обхващането в този апарат на „всички овчари, колибари, коритарни, горски и други работници, работещи в близост до границата, за да може чрез тях командирите на граничните поделения да следят за движението на местното население и появяването на нови хора“. Като своеобразна мярка е посочено недопускането на наши двувластници, „врагове на ОФ“ през границата, като се подчертава, че трябва да се подхожда конкретно и с оглед на настроенията сред местното население. Предвижда се да се установи връзка с НМ и се изработи съвместен план за използване на групите за съдействие. Като необходимост се осмисля поддържането на „постоянен и най-тесен контакт с органите на ДС и НМ по места по всички мероприятия, целящи запазването на режима и добрия ред в граничната зона“, както и във връзка с „откриване или преследване на бандити, врагове или нарушители на границата“. Поставя се акцент върху засилване връзките между граничните органи и партийните ръководства по места и привличане на местното население в охраната на границата¹⁷.

За подпомагане дейността на Гранични войски при охраната на държавната граница се организират **групи при Съюза на бойците против фашизма**¹⁸. Във вътрешността на страната те се ръководят от милицията, а в граничната зона – от Гранични войски. В Инструкцията за организиране и използване групите при СБПФ от 13 май 1948 г. се посочва, че техните задачи са: усилване на граничните участъци и застави с въоръжена сила при „локални конфликти със съседни държави за прикриване

и отбраняване на границите”; охраняване на населените места в граничната зона от „внезапни нападения на разбойнически и диверсионни банди”; включване в поделенията на ГВ „за съвместно преследване и унищожаване на диверсионни банди, разбойници и други нарушители на границата”; съвместно участие с граничните поделения във всякакъв вид наряди; самостоятелно задържане и предаване на местните власти или на най-близкото гранично поделение на съмнителни лица, за които има достатъчно доказателства, че пребиваването им в граничната зона е свързано с опит за нарушение на границата; организиране на наблюдение за движението в граничната зона. Тяхното комплектуване става от членовете на групите за съдействие на Гранични войски, които от този момент престават да съществуват, като попълването с нови членове се осъществява след съответната проверка от местните органи на народната милиция и граничното поделение.

В Инструкцията се уточняват въпросите, свързани с организацията, въоръжаването, обучението, командването, правата и задълженията на участниците в групите. Групите при СБПФ се създават във всички селища в граничната зона. Те се организират в отделения, взводове и роти, а за командири се назначават политически лица по препоръка на местните дружества на СБПФ, имащи необходимата военна подготовка. Предвижда се формиране на „ударни взводове” от близките до всяка застава села и махали. Въоръжаването на членовете на групите става с оръжие и бойни припаси от наличното в съответните гранични участъци и застави. По правило оръжие и бойни припаси не се дават на хората от групите „предварително на ръце”, но на оперативно важните направления „по преценка на командира на сектора” групите могат да бъдат въоръжени. Командирите на граничните застави провеждат тяхната бойна и политическа подготовка като за тази цел се изготвят съответни програми за занятията, които включват „единична подготовка, основните гранични наряди (огледвачи, патрули, секрети, засади) и тяхното назначение, описание на оръжието (пушка, картечен пистолет, лека и тежка картечница и бомба) и обучение по стрелбата с тях”. Командването на групите при СБПФ е поверено на командирите на граничните участъци и застави, помощници на които са определените от СБПФ помощник-командири. Уточнен е редът за използването на групите: командирът на Гранични войски разрешава използването им в качеството на бойни единици за прикриване на границата; командирът на сектора – „за усилване на граничните поделения при преследване на разбойнически и диверсионни банди”; командирът на участъка – за преследване на „отделни разбойници, конекрадци, контрабандисти и други нарушители на границата и за поставянето им в съвместни с граничните войски или самостоятелни засади, секрети, огледвачи и др.”.

В Инструкцията се предвижда отчитане състоянието и дейността на групите в края на всяко тримесечие. Влизащите в групите лица са длъжни да изпълняват нарежданията, свързани с тяхната подготовка. Неявилите са на обучение се представят за наказание от съответните организации на СБПФ, а „неявилите се при повикване в случай на бойни действия, при преследване на диверсионни банди, отбрана на населени места и др., неявилите се без уважителни причини се подвеждат по Наказателния закон”. Членовете на групите за съдействие се ползват с правата и задълженията на военни

чинове от ГВ „при военни действия срещу диверсанти и други нарушители на границата”. Категорично се посочва, че „планове за занятията, обучението, организацията и използването на групите трябва да се пазят в абсолютна тайна както от ръководните лица, тъй и от изпълнителите”. Подчертава се, че трябва да се внуши на участниците „да не парадират с членството си в групата и за състава и дейността на същата”. Категорично се забранява провеждането от групите на оперативни мероприятия, обиски, блокади, арести без знанието на ГВ¹⁹.

Какви изводи могат да бъдат направени на основата на изложените факти? След изключването на ЮКП от Коминформбюро през лятото на 1948 г. настъпва радикален поврат в отношенията между България и Югославия. Влошаването на междудържавните отношения води до съществена промяна на положението на западната граница, която се изразява в зачестилите опити за бягство, нарастващите гранични инциденти, в които са въввлечени граничари от двете страни на границата, създаване на напрежение сред населението в граничната зона. Документите недвусмислено показват, че в началото на кризата не е осигурена в необходимата степен охраната на българската граница от гледна точка на: достатъчен числен състав на ГВ; компетентно командване на ГВ; инженерно-техническо оборудване на границата – транспорт, телефон, телеграф, отбранителни съоръжения и др. През 1948 и 1949 г. се полагат системни усилия от страна на Щаба на ГВ за предприемане на необходимите стъпки в преодоляване на тези недостатъци в организацията по охрана на западната граница, която се определя в документите като „най-активната” след 1948 г., поради увеличаващия се брой нарушители, имащи за цел както напускането на страната, така и нелегално проникване на българска територия. Важен момент в тази насока се явява стремежът към координиране на действията на ГВ и органите на сигурността ДС и НМ. В духа на времето тези репресивни структури заемат водещо място не само в процеса на налагане на комунистическия режим, но и при обезпечаване реда и сигурността край границата. Тезата за бдителността, за ролята на агентурния апарат при проучване на настроенятия и разкриване на вражеската дейност стои в основата на широко разгърнатата дейност в пограничните райони за предотвратяване на бягствата през границата. Повишаването на напрежението на западната граница, мобилизирането на усилията по нейната охрана в началото на българо-югославската криза определят параметрите, в които протичат животът и поведението на населението в пограничните райони и през следващите години.

БЕЛЕЖКИ

¹ ДВИА, ф. 1391, оп. 1, а.е. 103, л. 106.

² Пак там, а.е. 149, л. 2–5.

³ Пак там, а.е. 142, л. 39–44.

⁴ Пак там, а.е. 206, л. 21–28.

⁵ Пак там, л. 30–32.

⁶ Пак там, л. 36.

⁷ Пак там, л. 37–39.

⁸ Пак там, л. 49.

⁹ Пак там, а.е. 207, л. 10–12.

¹⁰ Пак там, л. 13–15.

¹¹ Пак там, л. 16–20.

¹² Пак там, л. 21–23.

¹³ Пак там, а.е. 206, л. 7–12.

¹⁴ Пак там, а.е. 207, л. 29–32.

¹⁵ Пак там, л. 51–52.

¹⁶ Пак там, а.е. 156, л. 198.

¹⁷ Пак там, а.е. 156, л. 201–202.

¹⁸ Тези групи се формират на основата на съществуващите до този момент групи за съдействие – Г.С.Г.В., формирани от „верни и предани отечественофронтовци” от местното население в граничната зона. Според Инструкцията за организирането и използването на групите за съдействие те съдействат за усилване на граничните поделения при локални конфликти със съседни държави, участват съвместно с Гранични войски при преследване и унищожаване на банди, разбойници и нарушители на границата и др. (ДВИА, ф. 1391, оп. 1, а.е. 103, л. 134–141).

¹⁹ ДВИА, ф. 1391, оп. 1, а.е. 144, л. 10–16.

АРХИВНИ ИЗТОЧНИЦИ

Държавен военноисторически архив (ДВИА), фонд „Гранични войски” (№ 1391).

ЛИТЕРАТУРА

Христоматия 1992: Христоматия по история на България 1944–1948. Народна демокрация или диктатура. София.

Борби... 2001: Борби и чистки в БКП (1948–1953). Документи и материали. София.

Македонският въпрос 2004: Македонският въпрос в българо-югославските отношения (1944–1952 г.). София.